

УДК 349

DOI: 10.15587/2523-4153.2023.285695

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

О. С. Кальян, Л. І. Купчення, М. І. Сьомич

The classification of the environmental protection legislation of Ukraine has been carried out. For this purpose, Ukrainian legal acts were analyzed and systematized according to various criteria. The scientific literature, devoted to the issue of legal responsibility for violation of the norms of laws, in which the right to nature protection is enshrined, was studied. It has been proven, that in the conditions of globalization, environmental regulations must take into account international standards in the field of environmental protection, in particular, the achievements of the World Trade Organization and the European Union. The content of certain legal documents of international communities in this area has been clarified.

The types of legal responsibility are outlined. Some of them were considered in relation to the legal consequences for violating environmental legislation. In particular, material and disciplinary responsibility is characterized as having an indirect effect on environmental protection through employees of the state environmental inspection. This approach is due to the fact that the effectiveness of environmental legislation largely depends on the quality of work of the relevant employees.

At the same time, the issue of bringing offenders to economic and legal and other types of legal responsibility is considered.

It has been established, that mitigating the consequences of military actions on the territory of Ukraine requires the improvement of the institution of legal responsibility for violations of environmental regulations. Therefore, the main codified acts that regulate it, such as the Code of Labor Laws of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Economic Code of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine, were analyzed. Separate changes to regulatory legal acts are proposed.

In general, this research is based on the statement about the possibility of improving the state of nature by applying measures of responsibility to violators of environmental norms. This will make it possible to mitigate the consequences of military operations on the territory of Ukraine

Keywords: *administrative economic sanctions, disciplinary responsibility, material responsibility, environmental protection relations, labor relations*

How to cite:

Kalian, O., Kupchenia, L., Syomych, M. (2023). Some issues of legal liability for violations of environmental protection legislation. ScienceRise: Juridical Science, 3 (25), 41–46. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.285695>

© The Author(s) 2023

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

Очевидно, що сучасне природоохоронне законодавство України має низку особливостей, пов'язаних зі впливом на нього процесів глобалізації (численні вимоги містяться у міжнародних домовленостях нашої держави зі Світовою організацією торгівлі, Європейським Союзом та іншими суб'єктами міжнародного права) та тривалих воєнних дій на нашій території (що призвели до забруднення атмосферного повітря, вод та інших природних ресурсів). Слід констатувати, що це уже не те природоохоронне законодавство, що існувало за радянської доби в межах екологічного права та природоресурсного права. А тому й виконання відповідних природоохоронних норм має забезпечуватись інакше. Частково це помітно пересічному громадянину України. Активізувалась діяльність громадських організацій та бізнес-структур по сортуванню та переробці сміття. Серед населення проводиться роз'яснювальна діяльність щодо шкоди для природи від спалювання сухого листя та створення стихійних сміттєзвалищ, зокрема засмічення пластиком та іншими побутовими відходами. Однак цього недостатньо. Правова регламентація юридичної відповідальності за порушення природоохоронних норм має супроводжуватись належним адмініструванням процесів виявлення порушень та притягнення порушників природоохоронного законодавства до відповідальності.

Загальне уявлення щодо сутності права охорони довкілля можна сформулювати, ознайомившись із навчальною літературою [1]. Разом з тим сучасні тенденції у природоохоронних відносинах слушно відслідковувати через офіційні сайти міжнародних спільнот [2, 3] та громадських правозахисних організацій [4].

Здійснення аналізу наявних правових інструментів, напрацьованих законодавцем, у сфері забезпечення виконання природоохоронних норм, дасть можливість доповнити їх такими, що відповідають вимогам міжнародного права охорони довкілля та військовим реаліям сьогодення.

2. Літературний огляд

Питання юридичної відповідальності ґрунтовно описано в українській навчальній літературі. Зокрема проаналізовано сутність поняття «юридична відповідальність», її підстави, види, цілі, функції та принципи [5]. Ці напрацювання варто застосувати по відношенню до теми нашого дослідження. Разом з тим висвітлені в навчальній літературі твердження слід наповнити відповідним змістом, вказавши на особливості природоохоронних відносин.

Потребують перегляду заходи впливу у такій сфері, як сільське господарство, адже змінились пріоритети державного регулювання агросфери. Тенденції щодо екологізації господарської діяльності, у значній мірі досліджені в науковій літературі [6], нині корегуються обмеженнями традиційних способів товаровиробництва. Так, Світова організація торгівлі усе активніше обмежує субсидії, зокрема у сфері аквакультури, оскільки вони мають деформуючий вплив на торгівлю. Окрім цього, такі обмеження спроможні зменшити навантаження на довкілля [2]. Досить важливим, однак не вирішеним у цьому дослідженні, залишається питання підтримки тих виробників, що користувалися субсидіями тривалий час. Причиною цього є межі самого дослідження, а також об'єктивні труднощі, пов'язані з необхідністю залучення знань з таких галузей юридичної науки, як міжнародне право, екологічне право та аграрне право (в частині правової регламентації державної підтримки сільського господарства та права Світової організації торгівлі). Варіантом подолання відповідних труднощів може бути застосування комплексного підходу в наступному дослідженні, присвяченому гармонізації права України та міжнародних спільнот, зокрема Світової організації торгівлі та Європейського Союзу.

Окрім того, завжди актуальними є питання щодо вирішення глобальних проблем сучасності у сфері екології засобами міжнародного права. Зокрема, серед чотирьох пріоритетів Європейського Союзу на 2019–2024 роки є побудова кліматично нейтральної, зеленої, справедливої та соціальної Європи [3].

Зазначене вище дає підстави для проведення дослідження сучасних природоохоронних відносин та засобів забезпечення їх ефективного правового регулювання відповідно до вимог міжнародних спільнот і з урахуванням реалій військового часу.

3. Мета та завдання дослідження

Метою роботи є дослідити особливості юридичної відповідальності за порушення приписів природоохоронного законодавства України в умовах воєнного стану.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

1. Обґрунтувати актуальність розроблення правових заходів впливу на природоохоронні відносини.
2. З'ясувати сутність таких понять, як «юридична відповідальність» та «природоохоронні відносини».
3. Встановити особливості притягнення до юридичної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства України в умовах війни.
4. Запропонувати окремі зміни в нормативно-правові акти, спрямовані на підвищення ефективності правового регулювання охорони природи.

4. Матеріали та методи

Методологічну основу цього дослідження становлять загальнонаукові й спеціальні методи наукового пізнання. Зокрема, застосування догматичного методу сприяло з'ясуванню змісту правових документів у сфері юридичної відповідальності за порушення норм охорони природи. Діалектичний метод сприяв аналізу таких понять, як юридична відповідальність, природоохоронні відносини, природоохоронне законодавство. Порівняльно-правовий метод застосовувався з метою використання міжнародного досвіду охорони довкілля, зокрема за рахунок обмеження субсидій у сфері сільськогосподарського виробництва. Методи дедукції, аналізу та узагальнення використовувалися з метою вивчення доктринальних положень з досліджуваного питання. Системно-функціональний метод дав змогу проаналізувати наявну наукову літературу, що висвітлює питання притягнення до окремих видів юридичної відповідальності у сфері захисту природи.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Відповідно до ст. 2 Закону України від 25.06.1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища» відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством [7]. Тобто, оперуючи поняттям «відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища», законодавець регламентує природоохоронні за своєю сутністю відносини. До природоохоронного законодавства, в свою чергу, ми можемо віднести Конституцію України як його основу, та складові частини: земельне, водне, лісове, флористичне, фауністичне, атмосфероповітряне законодавство. Якщо розмішувати відповідні нормативно-правові акти за юридичною силою, то доцільно виокремити: закони (кодифіковані та некодифіковані), підзаконні нормативно-правові акти (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України), відомчі акти (накази Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України), локальні акти (розпорядження місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування). Звісно, така структура є типовою і стосується різних галузей законодавства. Однак саме її розуміння потрібне для того, щоб уявити механізм реалізації правових норм, що матиме особливості залежно від того, в якому нормативному акті міститься певний припис. Так, ст. 77-1 КпАП передбачає відповідальність за самовільне випалювання рослинності та її надлишків [8]. Однак для забезпечення застосування цієї норми та притягнення до відповідальності порушників потрібно, щоб були відповідні суб'єкти, мотивовані виявляти порушення, фіксувати їх, притягати до відповідальності, реально стягувати штрафні санкції. Відповідно до ст. 255 КпАП протокол про вчинення адміністративного правопорушення складає громадський інспектор з охорони довкілля [8].

Ефективність діяльності таких інспекторів обумовлюється їх мотивацією. Так, згідно з Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженим наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 27 лютого 2002 р. № 88 громадські інспектори виконують роботу на громадських засадах, без увільнення від основної роботи і без додаткової оплати праці [9]. З урахуванням сучасних реалій, зокрема життя українців в умовах війни, зазначене вище положення потребує перегляду в частині безоплатності діяльності громадських інспекторів з охорони довкілля та виконання ними своїх обов'язків додатково до основної роботи. Очевидно, що це – неефективно. Доцільно врегулювати відносини між органами державної екологічної інспекції та визначеними нині громадськими екологічними інспекторами як трудові відносини. Це досить важливий аспект проблеми. Адже працівник, який має виявляти порушення природоохоронного законодавства та вчиняти подальші дії щодо складання протоколу, інших документів, від якості яких залежить притягнення до юридичної відповідальності винних, має перебувати, на нашу думку, саме у трудових відносинах, від яких залежить ефективність його роботи. Маємо на увазі відносини між роботодавцем та працівником щодо:

- 1) прийняття на роботу (з урахуванням відповідних професійних навиків та особистісних якостей);
- 2) виконання покладеної на працівника трудової функції;
- 3) наявності заохочень за сумлінну роботу та стягнень за неналежне виконання завдань;
- 4) забезпечення належних умов праці та особистої безпеки, що особливо важливо в умовах мінування лісів, заповідних територій, водойм.

Аналізуючи сутність відповідних трудових відносин, слід згадати про можливість застосування заходів матеріальної та дисциплінарної відповідальності, однак з урахуванням специфіки трудової функції. Так, якщо продавець підписує договір про повну матеріальну відповідальність і гарантує цим схоронність товарів, що є в магазині, то екологічний інспектор не може нести повну матеріальну відповідальність, виходячи із самої сутності природних об'єктів та ресурсів, у яких немає ринкової цінності, як-то у горщика з квіткою, що продається як звичайна річ. На противагу цьому, цінність того чи іншого блага залежить від місця його розміщення, рідкісності, значення в екосистемі тощо. Вбачається справедливим, визначити більшою шкодою, завдану діями чи бездіяльністю працівника, що неналежно слідував за збереженням об'єктів природо-заповідного фонду та, наприклад, рекреаційного призначення. Тож варто використати такий засіб впливу, як притягнення до дисциплінарної відповідальності, в рамках якої визначати негативні наслідки для працівника залежно від обсягу та тяжкості шкоди, завданої окремим природним благам та екосистемі загалом. Разом з тим чинне трудове законодавство передбачає такі дисциплінарні стягнення, як догана та звільнення. Очевидно, їх достатньо за умови, якщо для працівника місце роботи є цінним і він бажає його зберегти. Звісно, тут важливий не тільки розмір заробітної плати та навантаження, а й графік роботи, умови праці, забезпечення матеріалами для комфортної роботи та навіть мікроклімат колективу. Трудове законодавство передбачає можливість врегулювання окремих питань організації, охорони та безпеки праці на локальному рівні через норми колективного

трудового договору, правил внутрішнього трудового розпорядку та оплати праці [10]. Їх необхідно активно використовувати.

Порушниками природоохоронного законодавства є не лише фізичні особи, а й юридичні. При цьому розмір завданої підприємствами шкоди може бути значно більшим. Глава 27 Господарського кодексу України регламентує застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання, таких як вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; ліквідація суб'єкта господарювання; інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами [11].

Слід врахувати, що умови господарської діяльності нині у значній мірі визначаються тими домовленостями, яких вдалось досягнути Україні з іншими державами та міжнародними організаціями, зокрема й у сфері збереження довкілля.

Заслугове на увагу, наприклад, Угода про рибальські субсидії, яку було ухвалено Світовою організацією торгівлі в червні 2022 року [2]. Варто пояснити, що право СОТ є стабільним, нові угоди приймаються не часто, тому поява зазначеного документу є надзвичайно важливою. Метою цієї Угоди є зменшити вилов риби за рахунок зміни підходів до субсидування рибальства. Звісно, це посприє збереженню аквакультури. Разом з тим суб'єкти господарювання, що займаються виловом риби та її подальшою переробкою, ризикують втратити грошові надходження. Ймовірно, ціни на рибну продукцію, що й так досить високі, ще зростуть. Це призведе або до подальшого збідніння раціону пересічного громадянина, або до впровадження державою дозволених заходів підтримки чи-то галузі рибальства, чи-то споживача продукції. Україна та інші держави-члени СОТ мають час вирішити це питання до набуття чинності Угодою, адже потрібно приєднання 2/3 членів СОТ. Наша держава приєдналась до Угоди в червні 2023 р. і обставини складаються таким чином, що ймовірність введення в дію Угоди найближчим часом досить висока.

Таким чином, на підприємства вплив здійснюється не лише через адміністративно-господарські санкції, а й через субсидування та застосування інших заходів впливу відповідно до міжнародних домовленостей.

Оскільки порушниками природоохоронного законодавства можуть бути як фізичні особи, так і юридичні особи, доцільно окреслити й інші види юридичної відповідальності у сфері охорони довкілля. Так, норми кримінального та адміністративного права передбачають притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності за такі порушення, як спалювання листя, створення стихійних звалищ сміття, зливання каналізації у річки поблизу місця мешкання та ін. Застосування норм цивільного законодавства не так очевидно, однак можливе у сфері позадоговірної відповідальності, відповідальності володільців джерел підвищеної небезпеки.

Слід відмітити, що в умовах воєнного стану ускладнений доступ до актуальної інформації про стан довкілля, адже не вся вона є доступною і відкритою для публічності, що може вплинути на результати нашого дослідження. У цілому, згідно з даними Державної екологічної інспекції України, протягом останніх 500 днів війни в Україні, екосистеми та довкілля стали жертвами серйозних пошкоджень. Загалом збитки сягають великої суми, яка складає понад 2 трлн гривень. Це не остаточні цифри, кожного дня вони збільшуються допоки триває війна, а також, наші фахівці не мають доступу до окупованих територій, тому не можуть зафіксувати та оцінити всі збитки довкіллю [12].

Також дослідження зосереджується, у значній мірі, на використанні іноземних джерел, зокрема офіційних документів СОТ та ЄС, що зумовлює певні обмеження у сприйнятті оригінальних текстів іноземною мовою у зв'язку з специфікою еколого-правової лексики.

Перспективи подальших досліджень обумовлюються постійними змінами у формальних обставинах сучасності, оскільки воєнні дії лише частково можна передбачити. Разом з тим усуваючи зазначені обмеження дослідження можна окреслити роботу з якісно нових позицій та розкрити предмет дослідження ґрунтовніше.

Також варто вказати ретроспективний погляд на відповідну тематику як одну із перспектив подальших досліджень, так як характер досліджуваних явищ складно оцінити з точки зору потенційних загроз та варіантів їх попередження чи усунення наслідків.

6. Висновки

Дослідження особливостей юридичної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства України дає підстави зробити такі висновки:

1. Природоохоронні відносини – це відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища, що регулюються в Україні Основним законом держави, Законом України «Про охо-

рону навколишнього природного середовища», земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

2. Таке поняття, як «юридична відповідальність» є у цілому дослідженими в межах юридичної науки. Разом з тим притягнення до адміністративної відповідальності та застосування адміністративно-господарських санкцій потребує врахування сутності природоохоронних відносин та міжнародних зобов'язань України, що впливає на правове регулювання охорони довкілля.

3. В умовах воєнного стану доцільно змінити підходи до мотивації тих суб'єктів, що виявляють порушення природоохоронного законодавства, складають протоколи про адміністративні правопорушення та інші документи, якими супроводжується застосування юридичної відповідальності.

4. Доцільно внести зміни до нормативно-правових актів, що регламентують діяльність громадських екологічних інспекторів, зокрема передбачити їх офіційне працевлаштування, оплату праці, застосування заходів матеріальної та дисциплінарної відповідальності з урахуванням специфіки природоохоронної діяльності та зрештою визначити репрезентативну назву посади.

Конфлікт інтересів

Автори декларують, що не мають конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних

Рукопис не має пов'язаних даних.

Подяки

Щиро вдячні редакції журналу «ScienceRise: Juridical Science» за безоплатну публікацію статті у цей складний для усіх нас час збройної агресії РФ проти України.

Література

1. Kiss, A., Shelton, D. (2021). *International Environmental Law*. BRILL, 903.
2. Цвік, М. В., Петришин, О. В. (Ред.) (2009). *Загальна теорія держави і права*. Харків: Право, 584.
3. Syomych, M., Markina, I., Kobchenko, M. (2018). *Ecologization of land use and agricultural leading enterprises. Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics*. Prague Institute for Qualification Enhancement. International Conference «Entrepreneurial and Sustainable Academic Leadership», 443–453. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-15495-0_45
4. Agreement on Fisheries Subsidies. WTO. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/rulesneg_e/fish_e/fish_e.htm Last accessed: 16.07.2023
5. European Union priorities 2019–2024. Available at: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/eu-priorities/european-union-priorities-2019-2024_en Last accessed: 16.07.2023
6. Why the surge of climate change cases in front of international courts and tribunals matters (2023). Available at: <https://www.greenpeace.org/international/story/60361/why-the-surge-of-climate-change-cases-in-front-of-international-courts-and-tribunals-matters/> Last accessed: 16.07.2023
7. Про охорону навколишнього природного середовища (1991). Закон України № 1264-XII. 25.06.1991. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> Last accessed: 24.06.2023
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення (1984). Кодекс України № 80731-10. 07.12.1984. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> Last accessed: 16.07.2023
9. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля (2002). Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 88. 27.02.2002. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02#Text> Last accessed: 16.07.2023
10. Кодекс законів про працю України (1971). Кодекс України № 322-VIII. 10.12.1971. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> Last accessed: 16.07.2023
11. Господарський кодекс України (2003). Кодекс України № 436-IV. 16.01.2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> Last accessed: 16.07.2023

12. 500 днів війни: Збитки за період 24.02.2022 – 07.07.2023 сягають понад 2 трлн гривень. Available at: <https://www.dei.gov.ua/post/500-dniv-viyni-zbitki-za-period-24022022-07072023-syagayut-ponad-2-trln> Last accessed: 16.07.2023

Received date 20.07.2023

Accepted date 29.08.2023

Published date 13.09.2023

Олександр Сергійович Кальян, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра підприємництва і права, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, Україна, 36003

Лідія Іванівна Купченя *, кандидат юридичних наук, кафедра підприємництва і права Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, Україна, 36003

Микола Іванович Сьомич, доктор економічних наук, професор, кафедра підприємництва і права, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, Україна, 36003

**Corresponding author: Lidia Kupchenia, e-mail: lawyer@ltava.org*